

Burgerschap vanuit eigen identiteit

Wat doe je aan
burgerschapsonderwijs?

Hoe verbind je
burgerschapsonderwijs
aan je waarden?

Ontwerp burgerschapsonderwijs
vanuit de identiteit van jouw school

Inhoud

1	Ontwerp burgerschapsonderwijs vanuit de identiteit van jouw school	4
2	Wat doe je aan burgerschapsonderwijs?	5
	Jacobus Fruytier scholengemeenschap, Apeldoorn	5
	Mendelcollege, Haarlem	6
3	Hoe verbind je burgerschapsonderwijs aan je grondslag/waarden?	9
	Juliana van Stolbergschool, Kapelle	9
	De Dorpsbeuk, Scherpenzeel	10
4	Niet blijven hangen in mooie woorden	13
	LEV scholengroep West Nederland	13
	De Amsterdamse MAVO, Amsterdam	14
5	Aan de slag!	15

'Als je goed burgerschapsonderwijs wilt neerzetten, zul je moeten schrappen in het huidige curriculum'

Voorwoord

Burgerschapsonderwijs dat past bij jouw school: hoe pak je dat aan? Zodat het aansluit bij jullie waarden en visie en tevens doelgericht en samenhangend is. De PO-Raad en VO-raad hebben in samenwerking met Stichting School & Veiligheid, VERUS, VGS en VOS/ABB deze publicatie ontwikkeld om scholen te inspireren vanuit hun eigen levensbeschouwing burgerschapsonderwijsvorm te geven.

De nieuwe burgerschapswet is in juni 2021 door de Eerste Kamer aangenomen; die wet moet po- en vo-scholen duidelijker maken waar burgerschapsonderwijsover moet gaan door een gemeenschappelijke kern te beschrijven en door besturen te verplichten om te zorgen voor een schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

Op 23 juni 2021 heeft de online bijeenkomst 'Burgerschap in beweging' plaatsgevonden met medewerking van ISBO, VBS, VERUS, VGS, VOO, VOS/ABB en Stichting School & Veiligheid. Deze publicatie is daar een naslag van en geeft handvatten aan scholen die inspiratie zoeken om burgerschapsonderwijs vanuit eigen levensbeschouwing vorm te geven. Inspiratie is te vinden in de voorbeelden van scholen en toelichting van een aantal experts.

VORAAD
Vereniging van scholen
in het voortgezet onderwijs

VGS
vereniging voor
gereformeerd
schoolonderwijs

PORAAD

VOS ABB
versterkt en verdiept

Verus
Vereniging voor katholiek
en christelijk onderwijs

School & Veiligheid
STICHTING

Ontwerp burgerschap vanuit de identiteit van jouw school 1

Berber Vreugdenhil doet onderzoek naar de christelijke identiteit van scholen aan de Theologische Universiteit Kampen. Daarvoor maakte ze een kijkkader dat ook in te zetten is bij het ontwikkelen van het burgerschapsonderwijs.

“Als school kun je je zorgen maken om de nieuwe burgerschapswet, of er blij mee zijn. Maar de vraag is en blijft: hoe geef je burgerschap vorm op jouw school en hoe laat je het aansluiten bij de visie en identiteit van de school? Ook zonder deze wet is het de moeite waard om die vraag te beantwoorden. Burgerschapsonderwijs is een maatschappelijke opdracht die je invult vanuit de visie van je onderwijs, in balans met de levensbeschouwelijke identiteit van de school.

Op zoek naar een schooleigen aanpak heb ik een kijkkader ontwikkeld. Ik denk dat burgerschapsonderwijs gaat over de relatie met jezelf, anderen, de wereld en God. Vanuit de overheid wordt vooral gestuurd op de relaties met anderen en de wereld. Dat ligt voor de hand, maar ik denk dat juist bij een bredere blik op burgerschap ook de andere relaties van belang kunnen zijn. We hopen immers dat jongeren zich ontwikkelen tot zelfbewuste burgers, die zichzelf waarderen en voor zichzelf kunnen zorgen. Zeker in de huidige maatschappij met veel burn-outklachten. Daarom is het van belang

aandacht te geven aan existentiële gedachten van leerlingen, hun geloof en ongeloof en hun angsten en verdriet. School kan daarbij helpen door ze bijvoorbeeld in aanraking te brengen met bronnen en verhalen.

Vanuit de relatie met jezelf, anderen, de wereld en God kijken naar burgerschap kan scholen helpen bij het vormgeven van het burgerschapsonderwijs. Scholen maken daarin hun eigen keuzes.

Burgerschap is namelijk een onderdeel van het onderwijs waar – gelukkig – geen standaard voor is. Ik hoop dat scholen inzien dat het belangrijk is om tijd te maken voor reflectie hierop en voor het verder uitwerken van hun schooleigen burgerschapsonderwijs. Zodat we kunnen bijdragen aan onderwijs waarin kinderen en jongeren zich vormen tot mensen die zelfbewust en open met anderen samenleven.”

‘Ik denk dat burgerschapsonderwijs gaat over de relatie met jezelf, anderen, de wereld en God.’

Wat doe je aan burgerschapsonderwijs? 2

Lessen met meer inhoud

Docent Nederlands Ineke van Asselt had behoefte aan nieuw, tijdloos, actueel, activerend en flexibel lesmateriaal. Samen met een collega ontwikkelde ze lessen Nederlands met burgerschap als onderliggende basis.

“Burgerschap een plek geven in je les is niet moeilijk. In ieder journal zit wel een haakje naar een mogelijke les. In mijn lessen gebruik ik bronnen die leerlingen vanuit een ander perspectief leren kijken. Op de website Ted.com staan veel mooi presentaties, zoals die van Zak Ebrahim: Ik ben de zoon van een terrorist. Aan de hand van zo’n video kan ik een les geven die niet alleen over de opbouw van een presentatie gaat, maar ook over vragen als: hoe sta je in het leven? De 4 mei-lesing van het Nationaal Comité 4 en 5 mei geeft aanleiding om niet alleen over de tekstopbouw te praten, maar ook over vrijheid en wat dat betekent. Voor schrijfvaardigheid laat ik de leerlingen een artikel over Noa Pothoven lezen, het meisje dat op 17-jarige leeftijd klaar was met haar verwoeste leven en is overleden. Dan komen er altijd veel vragen los: waarom kon niemand haar helpen en is euthanasie voor jongeren wettelijk toegestaan? Een opdracht hierbij is bijvoorbeeld: schrijf een brief aan de minister waarin je vertelt waarom jeugdzorg tekortschiet. Of we houden een debat over euthanasie. Bij dit soort onderwerpen ben ik altijd extra alert op wat het doet met leerlingen. Want het is niet de bedoeling dat leerlingen overstuurd raken, maar wel dat deze onderwerpen de leerlingen aan het denken zetten. Het is eenvoudiger om leerlingen te motiveren als een onderwerp dicht bij hun belevingswereld komt.”

Schrijfp opdrachten van hoog niveau

“Omdat ik het belangrijk vind dat leerlingen naar buiten gaan, geef ik ook opdrachten als: interview iemand die ouder is dan 67 over wat hij heeft betekend voor de maatschappij of over wat hij geleerd heeft. Er

>>> School: Jacobus Fruytier scholengemeenschap, Apeldoorn
Type onderwijs: vmbo, havo, vwo, gymnasium en tweetalig onderwijs
Grondslag: reformatoerisch
Aantal leerlingen: 2600

werd veel gemopperd toen ik die opdracht gaf, maar de leerlingen kwamen trots terug met grootse verhalen. Vervolgens heb ik ze gevraagd wat ze geleerd hebben van die persoon. Dat leverde schrijfp opdrachten op die ver boven het niveau van het jaar daarvoor lagen.

‘In ieder journal zit een haakje naar een mogelijke les’

Ik wil dat mijn leerlingen benieuwd zijn naar de ander en zich afvragen wat ze zelf vinden. Daarin zie ik ze groeien, ze worden genuanceerder in hun antwoorden. In mijn lessen krijgen de christelijke waarden ook een plek. Ik vind het belangrijk dat mijn leerlingen vanuit die houding een mooie en waardevolle bijdrage leveren aan burgerschap in onze maatschappij. Een van de belangrijkste onderdelen bij het vak Nederlands vind ik argumenteren. Ik wil ze leren breder na te denken en hun eigen mening te vormen, wat die ook is. Zelf merk ik dat ik enthousiaster ben geworden door deze lessen en dat geef ik door aan de leerlingen. Mijn lessen hebben meer inhoud gekregen, de gesprekken hebben een diepere laag en daardoor maak ik meer verbinding met leerlingen.”

Burgerschap kun je in ieder vak meenemen

Op het Mendelcollege is sinds twee jaar bij alle vakken extra aandacht voor socialisatie en persoonsvorming. Rector-bestuurder Jan-Mattijs Heinemeijer vertelt hoe het team dat aanpakt.

“Van oorsprong zijn we een interconfessionele school. Momenteel is een van onze aandachtspunten het inkleuren van onze identiteit. Voorheen gaf de Bijbel richting, nu is Paarse Vrijdag belangrijk. De waarden die nu belangrijk zijn, hebben te maken met inclusiviteit, identiteit, tolerantie en verdraagzaamheid. Dat betekent niet dat onze identiteit compleet verandert. De kern blijft dat we ons van mens tot medemens moeten verhouden, ons moeten verdiepen in elkaar en ons oordeel dienen op te schorten.”

Echte ontmoetingen

“De burgerschapsopdracht die we als school hebben, richt zich op kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Met de kwalificatie zit het bij ons op school wel goed. Maar als we wendbare en weerbare leerlingen willen afleveren aan de maatschappij, hebben socialisatie en persoonsvorming meer aandacht nodig. Daarom hebben we anderhalf jaar gelden met het team gekeken hoe die aandachtspunten in te passen

>>> **School:** Mendelcollege, Haarlem
Type onderwijs: mavo, havo, atheneum, gymnasium en tweetalig onderwijs
Grondslag: interconfessioneel (rooms-katholiek en protestants-christelijk)
Aantal leerlingen: 1700

zijn in de lessen. Bij een vak als levensbeschouwing is die link snel gelegd, maar het kan bij alle vakken. In onze gymzaal hangt een banner over verdraagzaamheid en tolerantie, want juist daar kun je het gesprek voeren over die onderwerpen. Een van onze wiskunde-docenten legt zijn les stil als hij merkt dat er iets speelt in de klas. Dat is winst, want door het gesprek te blijven voeren, kom je verder. Die vaardigheid is niet iedereen gegeven, maar je kunt het wel meenemen in sollicitatiegesprekken, zodat duidelijk is waar je als school voor staat.

‘Leerlingen moeten zich verdiepen in elkaar om elkaar te kunnen begrijpen’

Een van de belangrijkste taken die we hebben, is zorgen dat leerlingen elkaar echt ontmoeten. Want alleen respect voor elkaar hebben, is niet genoeg. Leerlingen moeten zich in elkaar verdiepen om elkaar te kunnen begrijpen. In de praktijk is het niet altijd makkelijk om leerlingen van het vwo en de mavo elkaar te laten ontmoeten. Maar alle jaren en richtingen hebben bij ons in hetzelfde gebouw les en als er een sportdag is voor de tweede klas, doen we dat in gemixte teams. Ook wordt er op school veel gedebatteerd, omdat het goed is om stil te staan bij andere meningen.

Als ik het gesprek over burgerschap aanga met het team, zeggen veel collega’s: maar dat deed ik toch al lang? Dan vraag ik of ze het ook benoemen. Die bewuste aandacht is heel belangrijk. Daarmee draag je burgerschap uit en betrek je de leerlingen erbij, zodat het ook bij ze blijft hangen.”

>>> Bram Eidhof is auteur van het Handboek Burgerschapsonderwijs voor het voortgezet onderwijs en bouwt als directeur van bureau Common Ground samen met scholen aan beter burgerschapsonderwijs. Hij pleit ervoor dat scholen proactief met gevoelige onderwerpen aan de slag gaan.

De kern van burgerschapsonderwijs is goed leren botsen

“Iedere school doet al iets aan burgerschapsonderwijs, de grootste uitdaging is om daar samenhang in aan te brengen en om achteraf te kijken of leerlingen echt leren wat je als school beoogt. Daarvoor hoef je niet direct aan de slag met uitgebreide gevalideerde vragenlijsten, een eerste manier om hier gevoel bij te krijgen, is een gesprek voeren met een groepje leerlingen. Zo krijg je een idee wat er speelt. Het is ook belangrijk dat je als team niet verrast wordt door de actualiteit of door reacties van leerlingen. Ik weet bijvoorbeeld dat er na de moord op de Franse docent Samuel Paty in 2020 op veel scholen niet over

gesproken is, omdat het onveilig voelde. Door proactief over een onderwerp als aanslagen te praten, kun je zo’n les als team voorbereiden en ontdek je eventuele gevoeligheden bij leerlingen. Dat maakt het gesprek makkelijker op het moment dat zich iets voordoet. Wees niet bang voor botsende meningen. De kern van burgerschapsonderwijs is goed te leren botsen. Oefen daarom met collega’s hoe je open vragen stelt en maak leerlingen duidelijk dat alle antwoorden welkom zijn. Juist het kunnen verschillen van mening is een kenmerk van een vrije samenleving. Geef leerlingen de kans om daarmee te oefenen.”

Iedere school moet zich afvragen waar de verlegenheid ligt

“De belangrijkste vraag van het burgerschapsonderwijs is: hoe gaan we als samenleving om met ideeën die anders zijn? Iedere school heeft daarin zijn eigen gevoeligheden. Voor de ene school kan dat terrorisme zijn, voor een andere homoseksualiteit en voor een derde diversiteit. Iedere school zou zich moeten afvragen waar de verlegenheid ligt, om vervolgens juist daar het gesprek over aan te gaan. Want de burgerschapsopdracht en vrijheid van onderwijs schuren soms en dat geeft een spanningsveld. Door in gesprek te blijven en elkaar scherp te houden, creëren we samen een beter bewustzijn. Scholen zouden elkaar daarbij moeten opzoeken, want op een gereformeerde en een islamitische school spelen dezelfde vragen rondom een thema als homoseksualiteit. Hoe je omgaat met religieuze kaders binnen de Nederlandse wet- en regelgeving, daar kunnen scholen elkaar in versterken.”

»» Bahaeddin Budak is voorzitter van IUA-Islamitische theologische faculteit Amsterdam en coördinator identiteitsbeleid van de SIMON-scholen. Hij hoopt dat scholen met elkaar in gesprek zullen gaan om elkaar scherp te houden.

‘Leerlingen moeten zich verdiepen in elkaar om elkaar te kunnen begrijpen’

Hoe verbind je burgerschapsonderwijs aan je grondslag/waarden?

Burgerschap opnemen in de kernwaarden

Gerard van de Weerd, directeur van de christelijk-reformatorische Juliana van Stolbergschool, pleit ervoor om als school dicht bij jezelf te blijven en vanuit je eigen waarden het burgerschapsonderwijs vorm te geven.

“Vier jaar geleden dachten we met het team na over de bedoeling van ons onderwijs. Wat zou Kapelle missen als wij de deuren zouden sluiten? Dat hielp ons om onze missie te formuleren: leerlingen vormen tot zelfstandig burger van deze maatschappij en van het koninkrijk van God. De vier kernwaarden die daarbij horen, zijn: bronwijzer, afhankelijkheid, vorming en burgerschap. Die kernwaarden helpen ons om keuzes te maken en om te focussen bij alles wat er op ons afkomt. We hebben bijvoorbeeld geen extra aandacht voor sport of gezondheid, want dat is niet in lijn met onze missie. In de praktijk merken we dat de kernwaarden veel overeenkomsten hebben. Vanwege onze christelijk-reformatorische achtergrond is bronwijzer, waarbij we kinderen leren om zich in hun denken en handelen te laten leiden door de Bijbel, een heel belangrijke waarde. Maar ga je dat vormgeven, dan merk je dat burgerschap daar vaak al in besloten zit.”

Gesprekken als team

“Om burgerschap goed vorm te geven, kijken we naar wat er in onze eigen omgeving speelt. Maar ook bij landelijke thema's, zoals seksuele diversiteit, kijken we niet weg. We vertellen dan over de waarden die in Nederland gelden en we vertellen ook hoe dat vanuit de Bijbel gezien wordt. Ik denk dat daarbij respect voor elkaar essentieel is, zodat leerlingen leren verwoorden hoe ze erin staan. Om dat goed te kunnen begeleiden hebben we elkaar als team nodig. Daarom plan ik vijf keer per jaar tijd in om dit soort onderwerpen te bespreken, zodat we de diepte in kunnen en ons aan

»» School: Juliana van Stolbergschool, Kapelle
Type onderwijs: basisschool
Grondslag: christelijk op reformatorische grondslag
Aantal leerlingen: 309

elkaar kunnen spiegelen. Ik denk dat het belangrijk is om constant positief kritisch naar je onderwijs te blijven kijken. Dat gaat makkelijker als je vanuit je kernwaarden van je onderwijs kijkt. En daar waar nodig, kan een blik van buitenaf waardevol zijn. Om te weten waar onze leerlingen staan op het gebied van burgerschapscompetenties en burgerschapsgedrag, hebben we het instrument Burgerschap Meten van de Universiteit van Amsterdam ingezet. Daar kwam uit dat het niveau van leerlingen op het gebied van debat voeren en omgaan met anderen in orde is, maar dat bijvoorbeeld de competentie mening geven meer aandacht verdient. De komende tijd gaan we kijken hoe we daar integraal aandacht aan kunnen besteden. Want vaak hebben scholen de neiging om dit soort vernieuwingen apart te agenderen. Maar dan gaat het losstaan van de rest van het onderwijs, terwijl burgerschap juist een onderdeel van het geheel zou moeten worden.”

‘We kijken niet weg bij landelijke thema's zoals seksuele diversiteit’

Vakdocenten brengen andere verhalen de school in

In de omgeving Amersfoort starten dertien openbare basisscholen met lessen over wereldgodsdiensten, gegeven door vakdocenten. Anne Suijzendorp, directeur van De Dorpsbeuk en Jan Ligthartschool, vertelt waarom dat juist bij een openbare school past.

“Burgerschap willen we graag breder trekken, naar wereldburgerschap. Dat nemen we bijvoorbeeld mee tijdens de lessen wereldoriëntatie, maar het komt ook terug in de lessen over levensbeschouwing. Binnen het openbaar onderwijs kunnen ouders hun kinderen opgeven voor godsdienstig of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs. Bij voldoende aanmeldingen en beschikbaarheid van een vakdocent krijgt een aantal leerlingen dan apart les. Wat wij nu gaan doen, is die lessen voor iedereen aanbieden. We beginnen met vier stromingen: de islam, het humanisme, protestantisme en boeddhisme. Onderdeel van burgerschap is namelijk kennismaken met wereldgodsdiensten, maar in deze lessen zit veel meer dat te maken heeft met burgerschap, zoals begrip voor elkaar creëren.”

Trainingen dialogen voeren

“De lessen bieden we aan binnen grotere thema’s, zoals moed of kracht. Ieder thema heeft tien lessen, vijf lessen vanuit de ene godsdienst en vijf lessen van een andere. Ze worden gegeven door vakdocenten die met hun verhalen verschillende perspectieven de school binnen brengen. De start- en afsluitende lessen worden wel gegeven door de groepsleerkracht. Die startles geeft de groepsleerkracht aan de hand van een website over geloof die ontwikkeld is door de vereniging van openbare en algemeen toegankelijke scholen (VOS/ABB). In de afsluitende les gaat de leerkracht in op overeenkomsten en verschillen tussen de geloven. Daarbij draait het om dialoog, luisteren en verbinden. Het geeft leerlingen de kans na te denken over wat zij vinden en wat de verhalen met hen doen. Het is belangrijk dat kinderen daar zelf over leren nadenken. Dat is persoonsvorming die ook bij de burgerschapsopdracht hoort. Om goed dialogen te kunnen voeren met leerlingen, gaan we onze teamleden trainingen aanbieden.

Bij het ontwikkelen van de lessen over levensbeschouwing, betrekken we ook de ouders. We hebben een

»»» **School:** De Dorpsbeuk, Scherpenzeel is met veertien andere openbare basisscholen onderdeel van scholenstichting STEV
Type onderwijs: basisschool
Grondslag: openbaar
Aantal leerlingen: 164

enquête gehouden over wat ze van de lessen vinden en ze mogen input geven. Een groot percentage van de ouders is er erg enthousiast over. We merken dat veel nieuwe ouders ook vragen wat wij doen aan burgerschap en levensbeschouwing. Dit project is voor iedere school maatwerk, want je moet rekening houden met wat er speelt op jouw school: in wat voor wijk staat de school en wat is de achtergrond van de leerlingen? Daarom is het ook heel belangrijk om er externen bij te betrekken.

Ik denk dat lessen over levensbeschouwing juist thuishoren op een openbare basisschool. Er komen op onze school veel verschillende culturen en levensbeschouwingen samen. Dat biedt een rijke basis. Met deze lessen kunnen we leerlingen laten zien dat al die stromingen raakvlakken hebben met wat ze zelf denken. Zo zorgen we ervoor dat er meer begrip voor elkaar ontstaat.”

‘De verschillende culturen en levensbeschouwingen in de school bieden een rijke basis voor godsdienstonderwijs’

Je moet weet hebben van andere visies

“De basis van goed burgerschapsonderwijs is een leraar die in staat is om onderwerpen vanuit meerdere perspectieven te benaderen. Het is belangrijk om op school een ander perspectief te brengen dan dat de leerlingen van huis uit kennen. Om verschillende kanten van een verhaal te kunnen belichten, moet je weet hebben van andere visies, ook al ben je het daar hartgrondig mee oneens. Daarnaast is het heel belangrijk om je vragen zo te stellen dat leerlingen het gevoel hebben dat er naar hen geluisterd wordt. Duw ze niet in een bepaalde richting, maar geef ze de kans om te ontdekken wat hun eigen mening is.”

»»» **Erik Renkema is adviseur identiteit en levensbeschouwelijke burgerschapsvorming bij Verus. Hij vindt het belangrijk dat leraren ook de andere kant van een verhaal kunnen belichten.**

Zeg het als je bepaalde gesprekken niet aandurft

“De waarden van openbaar onderwijs zijn gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting. Dat komt volledig overeen met de kern van het burgerschapsonderwijs. Als we vanuit die basis aan burgerschap werken, is het belangrijk dat we actief verschillen erkennen. In de praktijk is dat ongelofelijk lastig. Aan de ene kant is er de vrijheid van meningsuiting, aan de andere kant ziet iedereen op het journaal hoe hard er op bepaalde meningen gereageerd kan worden. Dat spanningsveld ligt nu volledig bij de leraar. Hij wordt geacht een veilige sfeer in de groep te creëren, de waarden van deze samenleving over te dragen én controversiële onderwerpen aan te snijden. Ik werk met leraren die vertellen: ‘ik ken mijn klas, als ik dit zeg, ontploft de boel.’ Het zou daarom goed zijn als leraren verhalen met elkaar delen over waar ze tegenaan lopen en hoe ze daarmee om gaan, zodat je voorbeelden hebt. En als je het niet aandurft, is het goed om dat te zeggen. Je kunt ook een collega of een expert van buiten de school vragen het voor je te doen. Het enige wat geen optie is, is een gevoelig onderwerp niet behandelen.”

»»» **Lizzy Wijnen is tijdelijk adviseur identiteit bij VOS/ABB, de vereniging voor openbare en algemeen toegankelijke scholen. Ze benadrukt dat we niet moeten onderschatten hoe moeilijk de burgerschapsopdracht voor leraren is.**

‘Bereid je voor op diversiteit’

“In mijn onderzoek naar christelijk onderwijs, burgerschap en religieuze diversiteit zie ik dat burgerschap en geloof of levensbeschouwing in elkaars verlengde liggen. Beide gaan over wie je bent en hoe je in het leven staat. Juist daarom kan het spannend zijn om aan de slag te gaan met het thema diversiteit. Als je het hebt over religieuze diversiteit, dan is het goed om niet alleen te kijken naar verschillen tussen godsdiensten. Ook binnen een geloofstraditie bestaan verschillen. Bovendien spelen er op een school met een levensbeschouwelijk homogene populatie op andere terreinen belangrijke verschillen,

bijvoorbeeld qua sociale achtergrond. Juist binnen een school waar min of meer gelijkheid wordt verondersteld, kan voor leerlingen, ouders of leraren een klein verschil van mening ineens extra hard binnenkomen. Houd je daar als leraar rekening mee, dan kun je daar gebruik van maken om aandacht te geven aan diversiteit.”

‘Het is goed om niet alleen te kijken naar verschillen tussen godsdiensten. Ook binnen een geloofstraditie bestaan verschillen.’

»»» **Hanna de Jong-Markus is onderzoeker en docent bij de masteropleidingen van de christelijke Driestar hogeschool in Gouda en pleit voor aandacht voor diversiteit in homogene groepen.**

Doelgericht, samenhangend en herkenbaar burgerschaps- onderwijs: Hoe organiseer je dat?

Niet blijven hangen in mooie woorden

Twee jaar geleden startte de LEV scholengroep een burgerschapstraject. Guido de Bruin, adviseur identiteit bij Verus, vertelt hoe hij, samen met een kerngroep van zeven directeuren, een basis heeft gelegd die de scholen zelf verder kunnen invullen.

“De LEV scholengroep biedt onderwijs met de Bijbel als basis, in die belofte zit ook een visie op burgerschap besloten. Hoe krijgt die visie gestalte in de praktijk, hoe maak je dat inzichtelijk en hoe leggen we daar verantwoording over af? Om dat verder uit te werken, hebben we de driedeling die onderwijspedagoog Gert Biesta hanteert in zijn whitepaper voor Verus – sociaal, moreel en politiek-democratisch burgerschap – uitgewerkt, met aandacht voor de doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Dat visiestuk dient als basis, waar alle scholen hun eigen invulling aan kunnen geven.

Teams kunnen in gesprek gaan over wat er bij hen op school al goed gaat en waar meer aandacht voor nodig is. Over het algemeen wordt er op de scholen al veel gedaan op het gebied van socialisatie, maar vooral persoonsvorming heeft vermoedelijk meer aandacht nodig. Als je als school een goede oefenplaats wil zijn, is het bijvoorbeeld waardevol om mensen te ontmoeten met een andere levensvisie of maatschappelijke omgeving. Omdat iedere school anders is, zal de invulling daarvan per school verschillen. Staat een school in de stad of in een dorp en hoe ziet de leerlingpopulatie eruit? Dat heeft invloed op hoe je je burgerschapsonderwijs inricht. Als je dan weet welke onderdelen van het burgerschapsonderwijs nog onderbelicht zijn, kun je bijvoorbeeld inspiratie opdoen op Curriculum.nu, waarop bouwstenen voor burgerschap staan.

»»» **Scholengroep:** LEV scholengroep West Nederland
Type onderwijs: basisscholen
Grondslag: gereformeerd
Aantal scholen: 25

Opbrengsten in beeld brengen

“Een andere vraag die wij als kerngroep gesteld hebben, is: hoe brengen we de opbrengsten van het burgerschapsonderwijs in beeld? Want als je het onderwerp serieus neemt, wil je er ook verantwoording over afleggen. Er zijn een aantal instrumenten om bepaalde aspecten te meten, maar hoe breng je in beeld wat niet meetbaar is? Daar gaan we ons de komende tijd over buigen. Want we willen laten zien wat we beogen en bereiken, niet alleen voor de Inspectie van het Onderwijs, maar ook voor ouders en leerlingen.

Nu de visie staat, is het zaak dat het burgerschapsonderwijs niet blijft steken in mooie woorden. Daarvoor moet iedere school aan de slag. Een goed begin is een teamgesprek, waarin je bespreekt waar je als school staat als het om burgerschap gaat. Dat helpt je ook op momenten waarop kansen voor burgerschapsvorming zich ongepland aandienen, bijvoorbeeld als er in de klas ophef ontstaat na een politiek incorrecte opmerking van een leerling. Voel je dan als leerkracht de vrijheid om de rekenles te laten wachten en echt een open gesprek in de klas te faciliteren? Ik kan me goed voorstellen dat dat soms lastig is om te doen, want je zult weerbarstige vragen tegenkomen of pittige discussies. Maar dan neem je als onderwijsinstelling je taak wel serieus.”

‘Je zult weerbarstige vragen tegenkomen, maar neemt als onderwijsinstelling je taak wel serieus.’

Burgerschap als rode draad

Vijf jaar geleden richtten Martine van Hoogen en Lars Hoogmoed De Amsterdamse MAVO op, een school die zich niet richt op kunst of sport, maar op burgerschap. Hoogmoed vertelt over hoe burgerschap de rode draad vormt bij alles wat er op school gebeurt.

“Burgerschap is geïntegreerd in ons curriculum in drie doorlopende leerlijnen: mensenrechten, democratie en participatie. Bij elk vak dat leerlingen volgen, komt iedere periode minimaal een keer een les voorbij over mensenrechten en democratie. Met 11 vakken betekent het dat iedere periode minimaal 22 burgerschapsopdrachten uit het curriculum aan bod komen. De leerlijn participatie bestaat uit meedoen, meedenken en meebeslissen op school en in de maatschappij. Leerlingen participeren in een van de vijftien teams die allemaal iets bijdragen aan de school. Die teams zijn bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de klussen, het groen, de keuken, duurzaamheid, sport of social media.

De maatschappelijke participatie breidt zich uit van de buurt, tot landelijk en internationaal, met bijvoorbeeld taallessen aan statushouders of een uitwisseling met plattelandjongeren uit Friesland. Daarnaast hebben we het vak burgerbord, dat is een online platform waarop leerlingen bijhouden wat ze doen op het gebied van burgerschap. Dat is belangrijk, want zo zien ze de samenhang tussen wat ze bij al die verschillende vakken leren. Zo bekijft het en het is een startpunt om het gesprek met ze aan te gaan over wat ze geleerd hebben en wat het een met het ander te maken heeft.”

»»» **School:** De Amsterdamse MAVO, Amsterdam
Type onderwijs: mavo
Grondslag: humanistisch
Aantal leerlingen: 246

Iedereen betrokken

“Burgerschapsonderwijs zoals wij het organiseren, kost tijd en geld. Tegelijkertijd zijn we de enige middelbare school in Amsterdam die geen ouderbijdrage vraagt. Dat betekent dat we keuzes maken. We gaan niet naar Duinrell en je kunt bij ons geen eindexamen Duits doen, maar we organiseren wel een festival over duurzaamheid. Van het team vragen we veel. Dat is nodig, want het werkt alleen als iedereen meedoet. Van ouders vragen we betrokkenheid. Als een kind zich presenteert op school, verwachten we van ouders dat ze daarbij zijn. Lukt dat niet, dan gaan we bellen en vragen wat we kunnen doen om het de volgende keer wel mogelijk te maken. Want gezien worden, is een belangrijke motivator om je best te doen.

Om goed burgerschapsonderwijs neer te zetten, begin je met een visie. Vervolgens moet je het als team echt willen. Burgerschap is iets waar leerlingen later iets aan hebben, dus moet je er ruimte voor willen maken. Want je zult in het huidige curriculum moeten gaan schrappen. Mijn advies aan andere scholen zou zijn om een leidend burgerschapsvak of een burgerschapscoördinator aan te stellen. Dan heb je een kartrekker die de andere vakken mee kan nemen met ideeën of projecten. Dat proces kan een aantal jaar kan duren, maar uiteindelijk krijg je er levensecht onderwijs voor terug.”

‘Als je goed burgerschapsonderwijs wilt neerzetten, zul je moeten schrappen in het huidige curriculum’

Aan de slag!

Het moet voor iedereen duidelijk zijn hoe hoog de lat ligt

“Naast samenhang en systematiek, moet burgerschapsonderwijs ook borging bevatten, zodat je weet waar je staat als school. Het moet voor iedereen duidelijk zijn hoe hoog de lat ligt, om te weten of je beloftes – over het opleiden tot bijvoorbeeld kosmopolitische burgers – straks echt kloppen. Om onszelf een spiegel voor te houden, hebben wij gebruikgemaakt van het zelfevaluatie-instrument Sociale Kwaliteit. Daarmee kun je per onderdeel bekijken waar je staat als school en er worden vervolgcities aan gehangen. Voor ons kwam eruit dat we enorm veel doen op het gebied van burgerschap, maar dat het niet altijd samenhang heeft. Dus zijn we gaan werken aan doorlopende leerlijnen, door vast te leggen welke

onderdelen we wanneer en bij welk vak behandelen. Dat gaat niet alleen om kennis, maar ook om vaardigheden als eigenaarschap, participeren en inspraak hebben in de mini-samenleving die een school is. Persoonsvorming is minstens zo belangrijk, want pas als je jezelf kent, kun je echt een betrokken burger worden en je inzetten voor de ander.”

»»» Titus Frankemölle is rector van OMO Scholengroep Bergen op Zoom e.o. en bestuurder van de Alliantie Burgerschap. Op zijn school werken ze aan doorlopende leerlijnen om samenhang aan te brengen in het burgerschapsonderwijs.

Ga op een onderbouwde manier aan de slag

“De huidige set aan kerndoelen kent geen aparte kerndoelen voor burgerschap. Om toch al onderbouwd aan de slag te kunnen gaan, kan je gebruikmaken van die kerndoelen die direct verbonden zijn aan burgerschap en ingaan op het leren samenleven in en deelnemen aan de Nederlandse democratische en pluriforme samenleving. Voor po zijn dat de kerndoelen uit het domein ‘Oriëntatie op jezelf en de wereld’, voor vo is dat het leergebied ‘Mens en maatschappij’. De kerndoelen Nederlands dragen bij aan burgerschapsvaardigheden zoals meningsvorming en (online) informatievaardigheden. Daarnaast kan je gebruikmaken van de bouwstenen van curriculum.nu, die de kern

weergeven van het burgerschapsonderwijs. Scholen kunnen de bouwstenen gebruiken voor het formuleren van een doorlopende leerlijn. Daarin zou ik scholen adviseren om te zorgen voor verticale en horizontale samenhang, dus over de leerjaren heen en binnen een leerjaar. Behandel je een onderwerp eigenstandig, in samenhang met een ander vak of betrek je er iemand bij van buiten school? Daarbij is het belangrijk dat je als team regelmatig terugkijkt en het burgerschapsonderwijs bijstelt.”

»»» Annette van der Laan is leerplanontwikkelaar bij SLO. Ze adviseert scholen om na te denken over de samenhang in de verschillende leerjaren.

VORAAD
Vereniging van scholen
in het voortgezet onderwijs
www.vo-raad.nl

 VOS ABB
versterkt en verdiept
www.vosabb.nl

PORAAD

www.poraad.nl

VGS vereniging voor
gereformeerd
schoolonderwijs
www.vgs.nl

 School &
Veiligheid
stichting
www.schoolveiligheid.nl

 Verus
Vereniging voor katholiek
en christelijk onderwijs
www.verus.nl